

Občianska participácia a výchova k európskemu občianstvu

Ladislav Macháček¹

Sociologický ústav SAV v Bratislave

Katedra pedagogiky FF UCM v Trnave

Sociologia 2002 Vol. 34 (No. 5: 461-482)

Občianstvo a jeho dimenzie

Občianstvo má základný význam pre každého občana, keďže vymedzuje jeho právny, politický a sociálny vzťah k spoločnosti, v ktorej žije.

Sociologická reflexia vývoja tohto procesu v klasických demokraciách, ako je obsiahnutá v diele anglického sociológa T. H. Marshalla (Marshall, T. H., 1950), naznačuje, že občianstvo sa vyvíjalo počas dlhých storočí a v istej logickej nadväznosti: občianska dimenzia v 18. storočí, politická v 19. storočí a sociálna dimenzia v 20. storočí. (Tab. č. 1)

Tabuľka č. 1: **Občianstvo podľa T. H. Marshalla**

Kritériá Druh občianstva	Kedy sa vyvinul?	Aké práva zahŕňa?	Nástroje realizácie	Zodpovedné inštitúcie
OBČIANSKY	18. stor.	osobná sloboda, súkromné vlastníctvo, ochrana pred štátom, zmluvné vzťahy, sloboda prejavu a vyznania	panstvo práva (právny štát)	súdy
POLITICKÝ	19. stor.	participácia na výkone politickej moci (ako volič alebo člen reprezentatívneho zboru)	proces volieb, všeobecné volebné právo	parlament, miestny orgán moci
SOCIÁLNY	20. stor.	ekonomické a sociálne zabezpečenie podľa prevládajúceho štandardu v spoločnosti	bývanie, vzdelávanie, zdravotnícka starostlivosť, sociálne zabezpečenie, podpora v nezamestnanosti, penzia	sociálne poistenie, sociálne zabezpečenie

Prevzaté zo štúdie (Wallace, C., 1993)

Občianstvo vyjadruje integratívny spoločenský princíp, pretože uvedené práva sú v princípe univerzálne. Prístup k občianstvu však univerzálny nie je, pretože ho determinujú nielen právne normy, ale aj schopnosti jednotlivcov zmobilizovať vlastné zdroje a možnosti. Ako to pregnantne sformulovala C. Wallaceová: "Človek môže mať právo cestovať, kúpiť si vlastný dom, zmeniť zamestnanie, ale prakticky nemôže urobiť ani jednu z týchto vecí kvôli nedostatku peňazí alebo z rodinných dôvodov." (Wallace, C., 1993, s. 164)

Nastolovanie problému občianstva v postkomunizme všeobecne, ale na Slovensku osobitne sa musí vyrovnáť s tým, že komunistický experiment od roku 1948 do roku 1989 obetoval hodnotu sociálneho občianstva tak politické, ako aj občianske práva a slobody.

V súčasnosti je už čoraz zrejmejšie, že v postkomunistickej etape transformácie sa rieši problém rekonštrukcie politickej a občianskej zložky občianstva, pričom sa redistribuje v jeho sociálnej vrstve iba to, čo sa podarilo získať z daní občanov, iba to, čo zodpovedá sile národného hospodárstva, prípadne iba to, čo sa podarilo získať privatizáciou alebo predajom národného bohatstva.

Navonok to pôsobí tak, že skoro všetko, čo bolo inštitucionálne v sociálnej sfére zabezpečené pre všetkých občanov, sa demontuje. Orientácia štátnej sociálnej politiky a sociálnych služieb na cieľové

¹ Adresa: Doc. Mgr. Ladislav Macháček, CSc., Katedra pedagogiky FF UCM, Nám. J. Herdu 2, 917 01 Trnava; Sociologický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava, Slovenská republika. Tel.: +421-33-5565 134; +421-2-5296 8125, e-mail: machacek@klemens.savba.sk; ladislav.machacek@ucm.sk

skupiny občanov nie je dostatočne rýchle spájaná so systémom starostlivosti o občana na úrovni obce a regiónu, prípadne s aktivitami dobrovoľníckeho sektora.

Tu hrozí veľa nebezpečenstiev štátneho dirigizmu a autoritárskych riešení pri narastajúcich hospodárskych a sociálnych problémoch, "... ak u istého kritického množstva občanov nebude vôľa garantovať platnosť demokratickej ústavy príslušným typom občianskych postojov a občianskeho správania..." (Roško, R., 1993, s. 194) Prekonanie postkomunizmu je teda rovnako spojené s transformáciou hospodárstva na princípe trhovej ekonomiky, ako aj s "...nevyhnutnosťou rozhábať systémový proces zrodu oživujúcej organizačnej formy individuálnej účasti vo verejnej sfére spoločenského života..." (Stena, J., 1993, s. 179-180)

Prvé vedecké reflexie problematiky občianstva a občana sa u nás spájajú s jeho občianskou participáciou na dôležitých procesoch transformácie a modernizácie spoločenského, ekonomického a politického systému. V tomto kontexte hovoríme skôr o aktívnom občianstve, o občianskej participácii a nie o štátnom občianstve, ktoré je podstatou vymedzenia občianstva u T. H. Marshalla.

Tieto aspekty občianstva vyvolali pozornosť skôr v tých krajinách Európy, ktoré trpia demografickým deficitom mladej generácie a otvárajú svoje pracovné trhy novodobým pohybom migrantov. Globalizácia prejavujúca sa v integrácii kapitálu a trhu práce vo viacerých krajinách vyvoláva a umožňuje migráciu na pracovnom trhu vo vnútri nového celku. Pritom napr. európske krajiny EÚ, patriace do takéhoto nového civilizačného centra, si spôsobujú svojou atraktivitou a prosperitou celkom zákonite neobyčajné komplikácie najrozličnejšími formami migrácie a tranzitu najmä mladých ľudí z ekonomicky zaostávajúcich a vojnami devastovaných krajín. (Haerpher, Ch. – Wallace, C., 2001)

Niet sa čo čudovať, že nádej a obava spájaná s týmto novodobým sťahovaním vyvoláva pozornosť nielen najrozličnejších výskumných alebo sociálnych programov, ale inšpiruje aj k premysleniu podstatných teoreticko-metodologických otázok občana, občianstva a občianskej spoločnosti.

O občianstve, ako to v sociologickej literatúre systematickejšie vymedzila C. Wallaceová (Wallace, C., 2001), sa hovorí čoraz viac aj v súvislosti:

1. s intenzívnejšími procesmi európskej integrácie,
2. s uznávaním občianskych práv aj pre marginalizované skupiny,
3. s úlohou štátu v procesoch sociálnej integrácie spoločnosti.

Prelínanie a zlievanie sa nadnárodných ekonomických a politických inštitúcií, ako je Európska komisia a Rada Európy, neustále viacej podnecujú hľadanie odpovedí na otázky typu: Akú politickú entitu má, alebo by mal mať Európan ako občan? V niektorých krajinách Európy prebieha urputný zápas o uznanie občianskych práv okrajových skupín v spoločnosti ako napr. žien, etnických menšín, homosexuálov a lesbičiek. To je významný prúd sociálnych zmien, ktoré prinášajú možnosť integrácie dosť roztrieštených národných spoločností.

Napokon rozpory zástancov a kritikov zásahov štátu do spoločnosti vedú k diskusii o tom, aké sociálne práva okrem politických a občianskych môžu občania očakávať od svojho štátu. V súčasnosti je to práve občianstvo mladých ľudí, ktoré predstavuje výzvu pre dobre známu sociologickú koncepciu občianstva T. H. Marshalla s jeho politickou, sociálnou a občianskou dimenziou.

Európske občianstvo predstavuje nielen zodpovednosť jednotlivého občana za seba a svoju krajinu, ale tiež za spoločenstvo nášho kontinentu. V tomto zmysle je budúcnosť mládeže v Európe možná iba ako život v sociálnej a občianskej solidarite.

Občianska spoločnosť

Politická obnova občianskej spoločnosti v našich krajinách bola významným podnetom pre sociálnu a politickú teóriu. V našej pôvodnej vedeckej literatúre už existujú texty venované problematike občana,

občianstva a občianskej spoločnosti od J. Stenu (Stena, J., 1991, 1992, 1993) a R. Roška², k dispozícii je aj Antológia³ študijných textov k problematike občianskej spoločnosti.

J. Szacki, zostavovateľ antológie textov k problematike občianskej spoločnosti (Ani knieža, ani kupec: občan. Krakow, 1997), ktorého úvodnú štúdiu interpretuje R. Roško vo svojej monografii, nedávno pri príležitosti svojho životného jubilea na stránkach časopisu Studia sociologiczne (1999, č. 4) odpovedal na otázku, ako by definoval občiansku spoločnosť. Jeho odpoveď ma prekvapila: Nie som si istý, či je takáto definícia až taká nevyhnutná. Občianska spoločnosť sa ako pojem podľa J. Szackého radí k dosť abstraktným politickým ideám so slušnou filozofickou tradíciou, ale podobne ako pojmy sloboda, demokracia, spravodlivosť, naznačuje nám skôr smer nášho úsilia, prípadne nám pomáha uvedomiť si, že niečo nám chýba. Bez takýchto ideí sa nezaobídeme. Dávajú zmysel tomu, čo robíme, ale nepomáhajú nám objasňovať to, čo sme urobili.

Je však tiež pravdou, že tradície spoločenských vied si vyžadujú, aby sa pojem definoval a operacionalizoval, ak sa má stať nástrojom vedeckej analýzy a nie iba prostriedkom stimulujúcim sociologickú imagináciu alebo mobilizujúcim nové vlny občianskych protestných hnutí.

V našom prípade sa sústreďujeme na menej náročnú úlohu. Chceme poskytnúť invenčný nástroj na možné interpretácie pojmu občianska spoločnosť vo väzbe na združovanie a na možnosti jeho využitia pre sociologický výskum mládežníckych hnutí a iniciatív ako špecifických foriem združovania dospelých. Ideálnu odpoveď na naše otázky sme našli v štúdiu Rainera Bauböcka. (Bauböck, R., 1996) Autor na pozadí úlohy integrácie imigrantov v hostiteľskej krajine neobyčajne názorne odpovedá na často kladené, ale častejšie obchádzané otázky o občianskej spoločnosti prostredníctvom schematickej vizualizácie a interpretácie dvoch modelov.

Jedným z najvýznamnejších problémov, ktoré sme riešili v praktickej politickej rovine po roku 1989, bol vzťah štátu a tretieho sektora. Približne desať rokov trval v našich podmienkach spoločenskej transformácie a modernizácie proces ujasňovania si skutočnosti, že občianska spoločnosť nie je iba tretí, nonprofitný, dobrovoľnícky alebo občiansky sektor ako istý počet združení, spolkov, nadácií, hnutí a iniciatív občanov.

Tretí sektor prejavil veľkú flexibilitu v negociačných zápasoch o legislatívne vyjadrenie nového rozdelenia kompetencií štátu a budúcu podobu občianskej spoločnosti na Slovensku. Aj známy expert v tejto oblasti Lester M. Salamon nie tak dávno vyjadril podnetnú myšlienku, že pojem občianska spoločnosť by sa nemal redukovať alebo aplikovať iba na istý čiastkový sektor, napr. na dobrovoľnícky sektor. V skutočnosti treba do neho zahrnúť vzťahy medzi sektormi - štátom, súkromným sektorom, neziskovým sektorom - "...neziskový sektor je väčší a občianska spoločnosť je rozvinutá tam, kde je partnerstvo medzi sektormi rozvinuté a vice versa obe sú nerozvinuté, ak absentuje spolupráca". (Salamon, L. S., 1997)

Preto občianska spoločnosť nemá iba jeden tzv. tretí sektor. Štát práve tak ako súkromná podnikateľská firma je jej organickou súčasťou, je jej produktom, prípadne významnou zložkou.

Koncepcia R. Bauböcka, podľa ktorej možno chápať občiansku spoločnosť ako *sociálny priestor alebo sociálnu sféru*, vznikajúcu funkčne odlišným pôsobením štátu, trhu a rodiny, umožňuje objasniť úlohu *združovania* v spoločenských procesoch. Umožňuje tiež názorne demonštrovať, aké komplikované súvislosti treba zohľadňovať pri posudzovaní úlohy tzv. tretieho sektora dobrovoľníckych neziskových organizácií, združení a spolkov, občianskych hnutí a iniciatív.

Nedáva pochopiteľne odpovede na všetky otázky, ktoré sa s problematikou občianskej spoločnosti objavujú.

Prvá tvár občianskej spoločnosti: sociálna sféra

² Prvý pokus o sociologické spracovanie tejto témy sa spája s projektmi VEGA o občianskej spoločnosti realizovanými na Sociologickom ústave SAV po roku 1990, ktoré inicioval a v prvej etape koordinoval J. Stena. Publikácia R. Roška *Slovensko na konci tisícročia* (Veda, Bratislava, 2001) je prvou systematickejšou sociologickou reflexiou premien slovenskej spoločnosti pripravenou na Sociologickom ústave SAV od jeho vzniku v roku 1964.

³ *Antológia sociologických a politologických textov k problematike občianskej spoločnosti*. Zost. L. Macháček, Katedra politológie FF UMC, Trnava 2001. V rámci riešenia grantu VEGA 2/7016/21 na Sociologickom ústave SAV sme pripravili tento súbor textov pre študentov politológie a politickej sociológie. Reagovali sme ňou i na podnet Grémia tretieho sektora (G3S), ktoré vyzvalo na svojom stretnutí v Levoči (2000) k hlbšej reflexii minulých, súčasných i budúcich trendov vývoja občianskej spoločnosti na Slovensku.

V prvom z dvoch modelov sa občianska spoločnosť môže vnímať ako sociálna *sféra*, ktorá vzniká z funkčnej odlišnosti troch inštitúcií: štátu, trhu a rodiny.

Čím je väčšia vzájomná vzdialenosť a jasnejšie hranice medzi týmito inštitucionálnymi základnými kameňmi modernej spoločnosti, tým je väčší priestor pre prekvitanie občianskej spoločnosti. (Model 1)

R. Bauböck v diskusii o povahe a pomenovaní (rodina alebo domácnosť, trh alebo podnik) týchto základných kameňov spoločnosti zdôrazňuje, že ich nechápe ako organizácie alebo ako kolektívne sociálne jednotky, ale predovšetkým ako *sociálne inštitúcie*, t.j. súbor už dobre “usadených” noriem a pravidiel interakcie, ktoré sa neustále reprodukovujú a ktoré ostatní aktéri v kontakte s nimi očakávajú.

Model 1

Model 2

Pre individuálneho občana je dôležité poznanie, že uvedené špecializované inštitúcie ho nevnímajú v jeho komplexnosti. Vnímajú ho predovšetkým prostredníctvom tých rolí, ktoré sú v súlade s ich poslaním, ako to vtipne konštatuje R. Bauböck, inštitúcie produkujú vlastný vnútorný “opis” toho, čo značí jednotlivec pre ne.

Demokratický štát chápe jednotlivca ako občana s presne definovanými občianskymi, politickými a sociálnymi právami a povinnosťami, ktoré ho spájajú so štátom štruktúrami vzájomných interakcií. Trh spája jednotlivcov uspokojovaním ich vzájomných potrieb formou výmeny a platenia. Tým na rozdiel od vzťahu “občan” a “štát” začína jednotlivec vystupovať nie ako univerzálny občan, ale ako individuum v rozličných podobách (spotrebiteľ, zamestnanec, vlastník kapitálu). Na rozdiel od štátu a trhu vníma rodina “jednotlivcov” ako neanonymné, nezameniteľné osoby so vzájomnou komunikáciou “tvárou tvár”, s očakávanou vysokou vzájomnou solidaritou.

Občianska spoločnosť ako *sféra* vznikajúca vzájomným pôsobením troch základných inštitúcií sa tak predstavuje predovšetkým ako *prevencia* pred totálnou subordináciou jednotlivca imperatívnymi očakávaniami každej z nich osobitne. Práve možnosť kombinácií rolí občana, ekonomického aktéra a člena rodiny dáva jednotlivcovi šancu “pozitívnej slobody”. Jednotlivec si môže voľiť medzi nimi slobodne svoju najadekvátnejšiu rolu. Reálne hranice medzi týmito inštitúciami zasa predstavujú “negatívnu slobodu”. Jednotlivec aj keby chcel, nemôže podriadiť svoj život pravidlám niektorej z týchto sociálnych inštitúcií bez toho, aby ako tak nepôsobili na jeho život ostatné dve sociálne inštitúcie.

Hranice medzi sociálnymi inštitúciami vyjadrujú osobitosti sociálnych interakcií v každej z nich. Rozdiely medzi *politickou a ekonomickou* sférou sú dané implementáciou kolektívne prijatých rozhodnutí na jednej strane a prostriedkami výmeny za tovar alebo služby na základe rozhodnutí nezávislých ekonomických aktérov na druhej strane. Hranice medzi *verejnou a súkromnou* sférou, ktoré separujú od seba štát a rodinu, naznačujú, že verejnou záležitosťou je napríklad ulica alebo námestie, či verejno-právne médiá a ich pôsobenie, ale nie súkromie rodinného života. Pri *otvorenej* sfére sa na rozdiel *od zatvorenej* nezohľadňuje, či jednotlivec je, alebo nie je členom nejakej rodiny a sociálne interakcie sa zakladajú na anonymnosti a podliehajú výkonovým kritériám.

Toto rozlíšenie však neznačí absolútnu nepriechnosť uvedených hraníc. Napríklad násilie na deťoch v rodine otvára súkromnú sféru rodiny pre legitímnu intervenciu štátu ako reprezentanta verejného záujmu. Obdobne treba chápať skutočnosť, že hranice medzi jednotlivými sférami inštitúcií sa menia v priebehu historického vývoja, ale podstatne sa môžu líšiť najmä podľa politického systému.

Klasickým príkladom je vzťah medzi politickou a ekonomickou sférou v podmienkach komunistického systému, v ktorom bola pôvodná autonómnosť trhu (spojená so súkromným vlastníctvom) zlikvidovaná a podriadená politickým rozhodnutiam štátostrany, zredukovaná bola aj úloha štátu a zničené boli aj ostatné základy občianskej spoločnosti.

Klasickým príkladom zmeny hraníc medzi rodinou a štátom je podľa R. Bauböcka nebezpečenstvo dominancie rodiny a príbuzenstva pre fungovanie občianskej spoločnosti, ktorý symbolizuje *nepotizmus* ako systém prieniku rodinných klanov do verejnej sféry a využívanie príbuzenských vzťahov na získavanie neoprávnených výhod vo sfére verejnej správy a štátom riadenej ekonomiky.

Druhá tvar občianskej spoločnosti: združenia

Koncepcia občianskej spoločnosti utvorená vzájomnou vyváženosťou a hraniciami medzi štátom, trhom a rodinou, umožňuje aj inú interpretáciu. Občianska spoločnosť sa môže identifikovať podľa R.

Bauböcka ako vnútorný priestor “trojuholníka”, pričom štát, trh a rodina budú skôr jej vonkajšími rámcujúcimi inštitúciami. (Model 2)

Významnú úlohu pri raste veľkosti tohto priestoru zohráva vzdialenosť medzi jednotlivými sociálnymi inštitúciami alebo periméter, ktorým sa vyjadruje vyváženosť pôsobnosti všetkých inštitúcií.

Tento priestor sa môže chápať ako energetické pole štruktúrované magnetickými silami vyžarujúcimi z troch pólov obsadených sociálnymi inštitúciami. Pravda, dôležitou je “lokalizácia združenia občanov” v priestore i “atraktívna sila” každého pólu. Ciele a pravidlá, ktorými sa riadi “vnútorná” inštitúcia občianskej spoločnosti závisia častokrát od jej lokalizácie i sily vonkajšej inštitúcie občianskej spoločnosti. R. Bauböck naznačuje, ako inštitúcie umiestnené vo vnútri trojuholníka získavajú charakteristiky práve podľa lokalizácie:

1. Tie, ktoré sa umiestnili do tesnej blízkosti niektorého rohu trojuholníka (politická strana, firma, kruh priateľov), najviac podliehajú vplyvu pravidiel a noriem vonkajších inštitúcií.

2. Tie, ktoré sa umiestňujú blízko perimetra a sú rovnako vzdialené od dvoch rohov trojuholníka, sa vyznačujú tým, že sa dostávajú do sféry konfliktu záujmov vonkajších inštitúcií občianskej spoločnosti (zamestnanecké zväzy, kongregácie, susedské komunity).

3. Čím sú inštitúcie bližšie k stredu trojuholníka, tým väčšia je ich autonómia. R. Bauböck tým chápe, že členovia majú veľkú možnosť samostatne definovať relevantné ciele a interné pravidlá svojej asociácie (sociálne hnutia, kluby voľného času, družstvá, charitatívne združenia).

Najelementárnejšou črtou združení vo vnútri trojuholníka občianskej spoločnosti je dobrovoľnosť vstupu a výstupu. Skutočne dôležitou a charakteristickou črtou združenia je *fungovanie vnútornej demokracie*, t.j. istá možnosť individuálneho člena participovať na kolektívnom rozhodovaní. Združenia nachádzajúce sa bližšie k rohu trojuholníka často deviujú od tejto normatívnej požiadavky pod vplyvom imperatívov inštitúcií zabezpečiť si svoj vplyv na orientáciu a aktivity týchto združení.

Druhou najdôležitejšou charakteristikou združení občianskej spoločnosti je to, čo R. Bauböck nazýva *asociačný pluralizmus*. Existuje vždy niekoľko asociácií, ktoré v istej oblasti sledujú podobné ciele a poskytujú obdobné služby. Práve odlišné hodnoty spojené s poskytovanými službami umožňujú, aby sa jednotlivci mohli rozhodnúť, či vstúpi do takejto asociácie ako “člen”, alebo či prijme jej služby ako “spotrebiteľ”.

Tretou osobitosťou charakterizujúcou združenia občanov je to, že nielen existuje niekoľko združení s podobným zameraním, ale že občan môže byť členom viacerých najrozmanitejších združení súčasne. Viacnásobné členstvo individuálneho občana v rozličných typoch združení plní v istom slova zmysle most preklenujúci triedy, náboženstvá, etnicitu, politické ideológie a zabezpečuje potrebnú *spoločenskú kohéziu*.

Štvrtou zvláštnosťou dobrovoľných združení občanov je, že môžu byť chápané ako “cvičisko” pre jednotlivcov v ich *učení stať sa občanom*. Pritom nasadenie, kapacita závisí od jeho vôle a záujmu. Tým sa združenia jasne odlišujú od požiadaviek podniku či rodiny, ktoré si od jednotlivca vyžadujú plné výkonové alebo emocionálne zaangažovanie. Pravda, existujú združenia typu náboženských siekt, ktoré sú uzatvorenejšie ako rodina, a politické hnutia, ktoré sa podobajú organizačne armáde.

Združovanie občanov na Slovensku

Občianske práva na zhromažďovanie (zákon č. 84, 1990) a združovanie (č. 83, 1990), na slobodu prejavu, petičné právo a podobné politické práva, ktoré sa vybojovali v novembri 1989, predstavujú nesporne “formu moci” indivíduí, sú istou “občianskou kapacitou” alebo “občianskym potenciálom” obnovy a rozvoja pluralitnej demokracie v Slovenskej republike.

V spomínanom zákone o združovaní občanov (nevzťahuje sa na združovanie občanov v politických stranách alebo hnutiach, na združovanie v cirkvách a náboženských spoločnostiach) sa konštatuje, že občania majú právo slobodne sa združovať bez toho, aby to povoloval štátny orgán v spolkoch, spoločnostiach, zväzoch, hnutiach, kluboch a iných občianskych združeniach. Nik nesmie byť nútený k združovaniu, k členstvu ani k účasti na ich činnosti a nikomu nesmie byť občiansky na ujmu, že sa združuje, že je členom združenia, že sa zúčastňuje na jeho činnosti, alebo ho podporuje, alebo že stojí mimo neho.

Súbežne s procesmi transformácie politického systému a občianskej spoločnosti prebiehajú v našich podmienkach aj procesy, ktorých dôsledky možno pozorovať aj v krajinách tradičnej pluralitnej demokracie a trhovej ekonomiky.

Pokiaľ ide o nezáujem občanov využívať pre dosahovanie svojich cieľov asociácie a hnutia tradičného spolkového typu, kariéru urobila "individualizácia životného štýlu". Je to akési kryptonimum pre pokles participácie na verejnom živote a prehlbujúcu sa tendenciu úniku indivíduí do súkromia. To má katastrofálne dôsledky pre mnohé tradičné spolky (napr aj mládežnícke), využívajúce väzby na pôvodné sociálne štruktúry. Mnohé z toho, čo sa snažia spolky a združenia dnes ponúkať svojim členom, zabezpečuje v sociálnej oblasti priamo obec alebo štát. V oblasti voľnočasových aktivít, ktorá bola tradičnou sférou spolkovej činnosti, sa zvyšuje možnosť voľby prostredníctvom ponúk súkromného priemyslu zábavy. Naše potreby sa uspokojujú bez toho, že by sa bolo treba niekde hierarchicky začleňovať a viazať na disciplínu - takú protivnú z profesionálneho sveta, vstupovať do nepríjemných požiadaviek na výkon alebo solidaritu.

Vznikla cesta individuálneho riešenia bez nevyhnutnosti akéhokoľvek združovania sa s inými ako nevyhnutná *protoalternatíva* pre občanov. K tomu vznikajú a dobudovávajú sa inštitúcie, ktoré zaručujú, aby jednotlivец uplatnil svoje občianske, politické a sociálne práva ako občan (súdy, parlament, sociálne inštitúcie).

V tomto kontexte treba preto posudzovať tie konkrétne údaje o spolkovom živote občanov v postkomunistických krajinách, ktoré sa objavujú v oficiálnych štatistických prameňoch, prípadne vyplývajú zo zistení sociologických výskumov. Asociatívnosť (associative life) nadobúda teda nové dimenzie hodnotenia a interpretácie, ktoré nie je možné preberať alebo konfrontovať s tými, ktoré platili v období pred rokom 1989. V istom zmysle sa dá povedať, že významným pre transformačný proces v posttotalitnej spoločnosti je výrazná tendencia individuálneho uplatňovania občianskych práv, ktorá sa spája s relatívne výrazným ústupom kolektivistických foriem spoločenského života.

Individualizácia životného štýlu utvára nové šance pre tie typy sociálnych hnutí, ktoré sa dokážu vymaniť z tradícií "členskej" participácie. Rastie význam Single Issue Movements mobilizujúcich občanov k jednorázovému protestu (podpis petície, účasť na protestnom zhromaždení).

Výskum *Občianska spoločnosť SR 1992* (Macháček, L., 1993) na reprezentatívnej vzorke občanov empiricky identifikoval participáciu-združovanie respondentov na troch úrovniach: spolkové združovanie, jednorázová účasť na občianskej iniciatíve-proteste, pripravenosť na participáciu v občianskom hnutí alebo protihnutí.

Vzájomná kombinácia členstva (či už označovaného ako pasívne alebo aktívne) vo všetkých typoch občianskych združení ukazuje (tab. č. 2), že kumulatívny efekt ponecháva mimo tohto sociálneho priestoru 21,4%, v 9 typoch - bez politických strán približne 23,4% a v 8 typoch - bez odborovej organizácie približne 43,1% skúmaných osôb.

Z analýzy je zrejmé, že "občianske združovanie" na Slovensku už natoľko neovplyvňuje združenie inštrumentálneho alebo sociálne obligatórneho typu, akým bola a čiastočne aj stále je zamestnanecká organizácia. Na druhej strane je však zrejmé, že pre skutočne významnú časť skúmaných respondentov predstavuje "odborová" organizácia jediný sociálny priestor, v ktorom sa "realizujú" ako občania.

Ak vychádzame z toho, že niektoré občianske združenia (tab. č. 3), najmä ženské alebo mládežnícke svojím poslaním vylučujú isté skupiny populácie (mužov, starších) z možnosti participácie, je vhodnejší iný syntetický ukazovateľ "asociačného potenciálu občana". Budujeme ho na princípe identifikácie aspoň jednej aktívnej, prípadne aspoň jednej pasívnej účasti z ôsmich typov občianskych združení. Aj takto sa potvrdzuje, že participácia v občianskych rolách v sociálnom priestore občianskych združení sa dotýka približne 57% výskumného súboru, pochopiteľne s odlišnou mierou aktivity: pasívnejšia 35%, aktívnejšia 22%. Pritom ak prihliadneme na údaje z tab. č. 4, možno usúdiť, že približne 10-12% skúmaných respondentov sa vyznačuje *superaktivitou*, t.j. participuje na činnosti viac ako štyroch občianskych združení.

Tabuľka č. 2: **Stupeň asociačnej aktivity-extenzity občanov SR spolkového typu v %**

Počet typov	Stupeň aktivity
	Žiadna Minimum Maximum

10 typov	21,4	26,5	18,7	13,2	11,4	8,7
9 typov	23,4	27,7	18,6	13,1	10,0	7,1
8 typov	43,1	20,3	18,1	6,9	7,0	4,7

Poznámka: 9-bez politických strán, 8-bez politických strán a aj bez odborovej organizácie

Tabuľka č. 3: **Členovia občianskych združení, politických strán a hnutí, odborov v SR**

Typ združenia	Nečlen	Člen (pasívny)	Člen (aktívny)
Kultúrno-záujmové	80,5	12,3	7,1
Mládežnícke	93,3	4,5	2,2
Cirkevné	82,6	13,2	4,2
Športové	75,3	15,7	9,0
Ekologické	85,7	10,7	3,6
Ženské	87,2	9,5	3,5
Odborové	49,7	41,5	8,8
Charitatívne	90,7	7,4	1,9
Stavovské	91,0	6,5	2,5
Politické	85,4	10,6	4,0

Tabuľka č. 4: **Potenciál asociačnej aktivity občanov SR spolkového typu v %**

Aktivita	Abs.	%
Stupeň 1 (aspoň jedenkrát aktívny z 8 typov občianskych združení)	222	21,7
Stupeň 2 (aspoň jedenkrát pasívny z 8 typov občianskych združení)	359	35,2
Stupeň 3 (žiadna asociačná aktivita v 8 typoch občianskych združení)	440	43,1
Výskumný súbor	1021	100,0

Prirodzená potreba združovania sa jednotlivcov v asociáciách občanov získala v transformačnom období zdanlivo výrazné črty neurčitosti. Je to normálny dôsledok zásadnej zmeny spoločenského kontextu procesov združovania občanov. Domnievame sa, že tento spoločenský kontext vytvárajú najmä tri tendencie.

Prvú možno charakterizovať ako *deetatizáciu občianskeho združovania*. Jednoducho sa tým odstraňuje všezahrňujúca starostlivosť štátu o rozličné občianske aktivity, združenia sa zbavujú finančných dotácií, ktoré pokrývali náklady na ich inštitucionálne potreby. Aj príspevky na činnosť majú dobrovoľnú povahu, závisia od možností štátneho rozpočtu. Zásadne sa poskytujú finančné prostriedky iba tam, kde to vyjadruje štátny záujem rozvíjať isté sféry sociálnej práce (napr. charitatívne a humanitárne združenia občanov), prípadne rozvíjať demokratické prvky v občianskom živote najrozličnejších záujmových a svojpomocných činností zameraných na uspokojovanie záujmov skupín občanov, najmä marginálneho rázu.

Druhú tendenciu možno charakterizovať ako *transcendenciu občianskeho združovania*. Prejavuje sa v tom, že združovanie občanov už nedeterminuje iba špecifická životná situácia istej skupiny ľudí a potreba jej riešenia svojpomocou (napr. spolky anonymných alkoholikov, filatelistov) alebo obhajovaním jej záujmov (napr. stavovské organizácie). Na pozadí univerzálnejších civilizačných životných záujmov (mier, zdravé životné prostredie, demokracia, ľudské a občianske práva), označovaných aj ako postmoderné potreby, vznikajú New Social Movements - nové sociálne hnutia, prostredníctvom ktorých ich aktéri rozširujú hranice občianstva (najtypickejšie sa spájajú so štvrtou vlnou T. Marshalla - "životné prostredie").

Faktorová analýza naznačuje tretiu tendenciu, ktorú možno charakterizovať ako *altruisticko-egotistickú pluralizáciu združení*. V osobitnom faktore sa zreteľne predstavuje "odborová organizácia" (.82464) ako jeden z kľúčových tvorcov zoskupenia združení občanov inštrumentálneho alebo sociálne obligatórneho typu. Druhé zoskupenie sa prezentuje dominantnou úlohou cirkevného (.79711), charitatívneho a ženského združovania občanov s náznakmi altruistického zamerania na služby iným občanom. Napokon sa sformovalo zoskupenie združení s náznakmi egotistického (*nie egoistického, pozn. autora*) zamerania sa na vlastný osobný rozvoj. V tomto zoskupení dominujú združenia športového (.82739), mládežníckeho a ekologického zamerania. V podstate ide o zoskupenie občanov-individuí, sledujúcich predovšetkým službu svojmu zdraviu a kráse tela (body building), svojej budúcej životnej

kariére prostredníctvom aktivít v mládežníckom hnutí, ale aj ochrane životného prostredia, pretože jeho zhoršovanie tieto ciele a hodnoty ohrozuje.

Aj tieto poznatky naznačujú, že v štruktúre občianskych združení Slovenska máme osobitné zoskupenia, ktoré sa od seba odlišujú svojou sociálnou a občianskou orientáciou.

Sú však celkom zrejmé aj sympatie predstaviteľov a členov najrozličnejších spolkov, zväzov, združení a organizácií k jednotlivým politickým stranám. Medzi poprednými aktivistami občianskych združení nachádzame členov rozličných politických strán. Medzi typmi občianskych združení, ako sú napr. charitatívne alebo mládežnícke, nachádzame početné subjekty, ktoré sa vyznačujú organizačnou nezávislosťou, ale programovo-ideovou blízkosťou s politickými stranami a hnutiami.

Naša analýza občianskej politiky mládeže (Macháček, L., 2002) na viacerých príkladoch dokladá, ako sa v tejto sfére občianskeho združovania prejavujú politické záujmy. Sféra občianskeho združovania je v permanentnej interakcii s politickými stranami bez-prostredne, ale aj sprostredkovane cez ich zástupcov v štátnej správe a samospráve.

Do popredia budúceho výskumu sa nevyhnutne dostáva previazanosť občianskej spoločnosti so záujmami štátu ako generalizovaného sociálneho aktéra. Inkorporácia občianskych združení do plnenia štátnej politiky starostlivosti o občanov pôsobí ako stabilizátor sociálneho systému. Prináša však pochopiteľne aj problémy ich autonómnosti, problémy ich schopnosti prezentovať skutočné (nové, aktuálne) záujmy svojich členov, problémy potvrdzovania ich legitimacy vlastnými členmi.

Je to živná pôda pre permanentý vznik *nových sociálnych hnutí* ako "bojovnejšieho" a nezávislejšieho nástroja artikulácie a obhajoby práv občanov.

Občianska politika mládeže na Slovensku 1994-1998

Pripravenosť mládeže na občiansku participáciu u nás má isté osobitosti. Všetci, ktorí chcú aktivizovať mladých ľudí do politickej a občianskej akcie, už dobre vedia, že ak mladí ľudia prehlásia, *chceme byť zodpovednými občanmi*, neznačí to ešte, že tým myslia aj ochotu participovať na riešení problémov *ako členovia politických strán alebo hnutí*.

Najskôr sa tým myslí

1. *podpísať protestnú petíciu,*
2. *prísť na zhromaždenie občanov alebo*
3. *zúčastniť sa na voľbách do parlamentu či miestneho zastupiteľstva.*

Mládežnícka politika po roku 1989 vychádza z princípu, ktorý sformulovali mládežnícki aktivisti pri spájaní mládežníckych reprezentácií krajín Rady Európy a Európskeho spoločenstva: sociálne problémy mládeže možno úspešne riešiť vtedy, ak sa stanú cieľmi európskej mládežníckej politiky.

Celé obdobie rokov 1989-1998 potvrdzovalo skúsenosť, že politická reprezentácia transformujúcej sa krajiny stavia ekonomické (privatizácia) a politicko-stranícke problémy (udržať sa medzi mocenskou elitou) nad všetky ostatné otázky, vrátane problémov mladej generácie.

Pritom politická váha mládežníckych združení v mocenských zápasoch bola taká malá, že žiadna z politických strán alebo koalícií nepokladala za užitočné tieto požiadavky vehementnejšie presadzovať.

To sa zmenilo v rokoch 1997-1998 a reprezentanti mládežníckych združení spoločne s celým tretím sektorom sa významne pričínili o spoločenskú zmenu a demokratizáciu Slovenska. P. Demeš (Demeš, P., 2001), zovšeobecňujúc skúsenosti Slovenska, ale aj niektorých krajín južnej Európy, konštatuje, že sieť nezávislých občianskych organizácií a hnutí, schopných aktivizovať občanov, zohrala kľúčovú úlohu pri politických zmenách pokojnou cestou prostredníctvom volebného procesu.

Prejavilo sa to konkrétne predovšetkým v mobilizácii mladých ľudí, ktorí dosiahli plnoletosť, aby využili svoje možnosti participovať na rozhodovacích procesoch o budúcom smerovaní našej krajiny prostredníctvom volebného práva.

Preukázal to napríklad program Rady mládeže Slovenska *Moja budúcnosť*, v ktorej podnecovali účasť mladých na parlamentných voľbách. (Estergájos, M., 1998)

Bol to iba malý projekt v rámci skutočne širokej iniciatívy mimovládnych organizácií združených v Občianskej kampani 98. Jej cieľom bolo na nestraničkom princípe vstúpiť do verejnej politiky v záujme spravodlivého a čestného priebehu volebného procesu s cieľom

1. zlepšiť informovanosť voličov o parlamentných voľbách v roku 1998,

2. zvýšiť účasť občanov Slovenskej republiky vo voľbách,
3. zväčšiť vplyv občanov na prípravu volebných zákonov a zabezpečiť občiansky dohľad nad čestným priebehom volieb.

V oblasti mládežníckych aktivít treba spomenúť kampaň *Rock volieb 98* s cieľom zabezpečiť maximálnu účasť ľudí vo veku 18-21 v parlamentných voľbách. Ďalej Infolinku ICM Bratislava, Voľby 1998, organizáciu stretnutí stredoškolákov na 35 stredných školách v 17 mestách Slovenska, petičnú akciu Hlas mladým za rozšírenie volebného práva aj na šestnásť a sedemnásťročných občanov a pod.

Čo bolo nezvyčajné pre všetkých odborníkov v oblasti volebnej účasti občanov Slovenska, nebola celkovo relatívne vysoká (až 80%) účasť občanov na parlamentných voľbách 1998, ale približne rovnako vysoká účasť prvovoličov, t.j. mladých ľudí, ktorí dovŕšili v čase volieb 18, 19, 20, 21 rokov (10% z účastníkov volieb), alebo vekovej skupiny od 18 do 24 rokov (16% z účastníkov volieb)⁴.

Mladí ľudia vo veku od 18 do 24 rokov rozdelili svoje volebné hlasy pre jednotlivé parlamentné strany takto: SOP 25%, SNS 21%, SDE 19%, SDK 18%, SMK 14% a HZDS iba 8%. Približne 70% volebných hlasov mládeže získali vtedy opozičné politické strany, ktorých heslom bola demokracia a proeurópska orientácia, občianske porozumenie, sociálna spravodlivosť. (1998 Slovak, 1998)

Už iba okrajovo tu treba pripomenúť, že v predvolebnom období sa objavovali snahy (petičná akcia), ktorých cieľom bolo, aby sa parlament v rámci rokovania o volebnom zákone zaoberal aj otázkou posunutia veku pre bezprostredný prístup dospelých mladých ľudí k občianskym, politickým a sociálnym právam (napr. volebné právo už od 17 rokov). Tým by sa kompenzovalo úsilie časti verejnosti posunúť k nižším vekovým hraniciam aj ich osobnú nesprostredkovanú zodpovednosť za činy (trestnoprávna zodpovednosť od 14 rokov). Zdá sa, že táto tendencia nemá takú odozvu ani medzi odbornou, ani medzi laickou verejnosťou a dokonca ani medzi mladými ľuďmi.

Myslím si, že účasť prvovoličov v parlamentných voľbách 1998 naznačila, ako možno prejavovať svoju politickú vôľu a občiansku zodpovednosť. Možno, že myšlienka o rozšírení politických práv pre mladých občanov, ktorá vznikla pod dojemom ich volebného správania a v súčasnosti vzrušuje našu verejnosť, by mohla byť dobrou inšpiráciou aj pre európsku politiku mládeže.

Európske občianstvo: výchova v škole a mimo školy

Medzinárodný výskum **Orientácia mladých mužov a žien na občianstvo a európsku identitu**, ktorý sa začal v roku 2002 v spolupráci sociológov Veľkej Británie, Španielska, Nemecka, Rakúska a Slovenska na výskumných vzorkách 400 respondentov vo veľkých mestách týchto krajín, umožňuje komparovať aj vzájomné postoje mladých Viedencanov a Bratislavčanov (Bližšie informácie o výskume pozri www.sociologia.sav.sk/mladez).

Pre mladých Bratislavčanov je najpopulárnejšou destináciou pre návštevy v európskom priestore už nie Česko -54%, ale Rakúsko- 67%. Nasleduje Chorvátsko(41%), Maďarsko(33%) a Taliansko(33%). Napriek tomu, že pre globalizačné trendy je typický boom zvládania anglického jazyka v súčasnej mladej generácii Bratislavčanov dominuje ovládanie nemeckého (19%) pred anglickým (11%) jazykom.

Snaženie Slovenska naskočiť do rozbehnutého integračného vlaku Európskej únie nezáleží ako sa to často jednostranne zdôrazňuje od podpory a solidarity jeho susedov, ale aj od občianskeho rozvoja jeho vlastných obyvateľov.

Zatiaľ pre Slovákov platí, že v Rakúsku, podľa vyjadrenia mladých Viedencanov, by ich akceptovali ako imigrantov bez obmedzení iba na úrovni imigrantov z iných krajín sveta (34-33%). Rakušania sú pochopiteľne viac otvorení pre občanov z krajín Európskej únie. Bratislavčania by akceptovali imigrantov z EÚ krajín, to sa týka aj Rakúska, na podstatne vyššej úrovni (45%) ako

⁴ Na XV. svetovom sociologickom kongrese v Brisbane (2002) prezentovala M. Adsettová (Ottawa) údaje o najnižšej účasti (60-70%) mladých ľudí vo veku od 18-24 rokov na federálnych parlamentných voľbách v Kanade po roku 1980 a najvyššej účasti (nad 90%) ľudí nad 55 rokov. Význam mladých voličov sa mení aj v dôsledku ich klesajúcej váhy v demografickej štruktúre populácie.

imigrantov z iných európskych(13%) i neeurópskych krajín(11%). Možno to interpretovať ako výsledok doterajších prístupových procesov a ako očakávanie úspešného zavŕšenia európskeho integračného procesu.

Pre mladých občanov Bratislavy je typickejšie akceptovanie imigrantov s istými obmedzeniami, zatiaľčo pre Viedenchánov je typickejšie ich akceptovanie bez obmedzení, najmä pokiaľ sa to týka imigrantov uchádzajúcich sa o politický azyl z dôvodov poškodzovania ľudských práv a násilia.

Ak sa chceme lepšie pozrieť na to čo sa skrýva za pojmom “obmedzenia” alebo za pojmom “podmienky pre získanie štátneho občianstva” musíme si ujasniť, že tieto podmienky sú moderné – občianske (uznávať zákony a inštitúcie, hovoriť štátnym jazykom, pracovať alebo žiť v krajine istú dobu) a nemoderné – etnické(mat’ predkov z danej krajiny, aspň jeden rodič z krajiny, narodiť sa v krajine).

Už iba prvý pohľad nám prezrádza, že rovnako Viedenchánia ako Bratislavčania pristupujú k “obmedzeniam-podmienkam” predovšetkým **moderne-občiansky(60-90%). Iba menšia časť preferuje ešte etnické podmienky(10-30%).**

Vo všetkých indikátoroch bez rozdielu majú Bratislavčania vyššie zastúpenie, vyžadujú prísnejšie kritéria pre prípadné udelenie štátneho občianstva(napr.pracovať v krajine 5 rokov). Pre Bratislavčanov je ešte typická ďalšia zvláštnosť. Spájajú so získaním štátneho občianstva aj isté prejavy identifikácie sa s novou krajinou ako novou vlasťou, prípadne pokladajú za dôležité, aby uchádzači aj uspeli vo vedomostnom teste o Slovensku, jeho minulosti a súčasnosti

Netreba skrývať, že mladí Bratislavčania prejavujú akosi viac xenofobické postoje, ktoré sa prejavujú jednak v spomínaných “náročnejších” podmienkach obmedzujúcich získanie štátneho občianstva.

Majú však aj pozoruhodne rozporuplný postoj k etnickým menšinám žijúcim na Slovensku. Na jednej strane hodnotia vysoko, že kultúry etnických menšín sú dobré pre kultúru našej krajiny a súčasne na tej istej úrovni tvrdia, že by tu malo žiť menej ľudí iných národností(40%). Oveľa viac ako mladí Viedenchánia sa domnievajú, že pre krajinu je lepšie, ak tu všetci dodržiavajú rovnaké zvyky a tradície(34%).

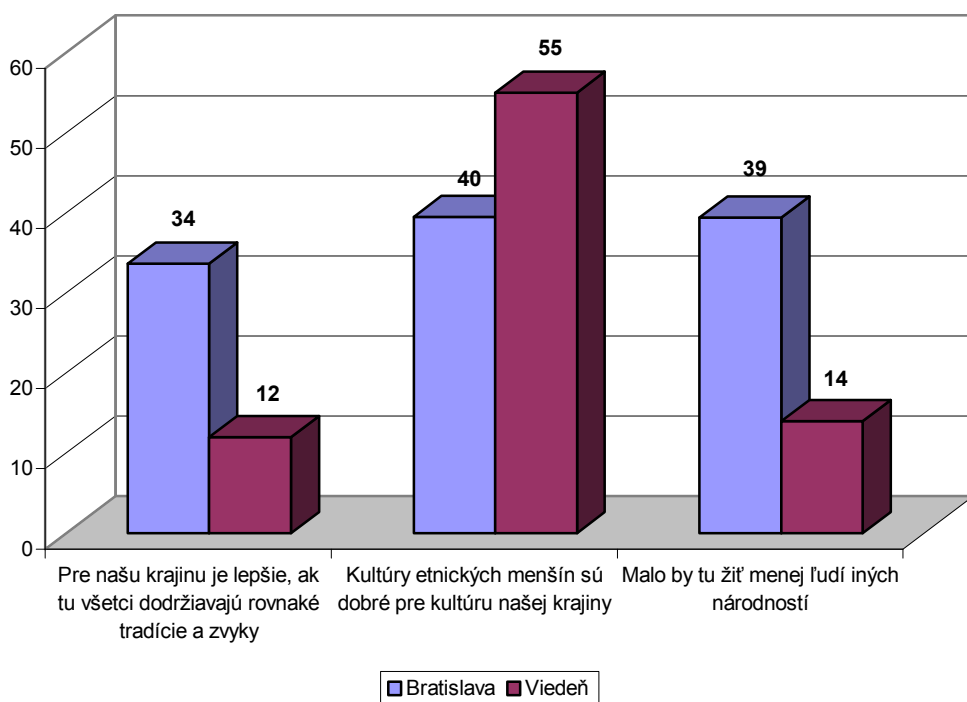
Mladí Viedenchánia majú v tejto oblasti svojich postojov akúsi lepšiu logiku a poriadok. Dalo by sa to vyjadriť takto:

kultúry etnických menšín pokladajú za prínos (55%),

v menšej miere požadujú aby všetci dodržiavali rovnaké tradície a zvyky (12%)

a rovnako menej (14%) kategoricky protestujú proti tomu, aby v krajine žilo viac ľudí takýchto národnostných menšín.

Do akej miery súhlasíte s nasledujúcimi názormi, ktoré hovoria niektorí ľudia

Ako si možno vysvetliť vyššiu mieru etnickej intolerancie, rasizmu či xenofóbie na Slovensku?

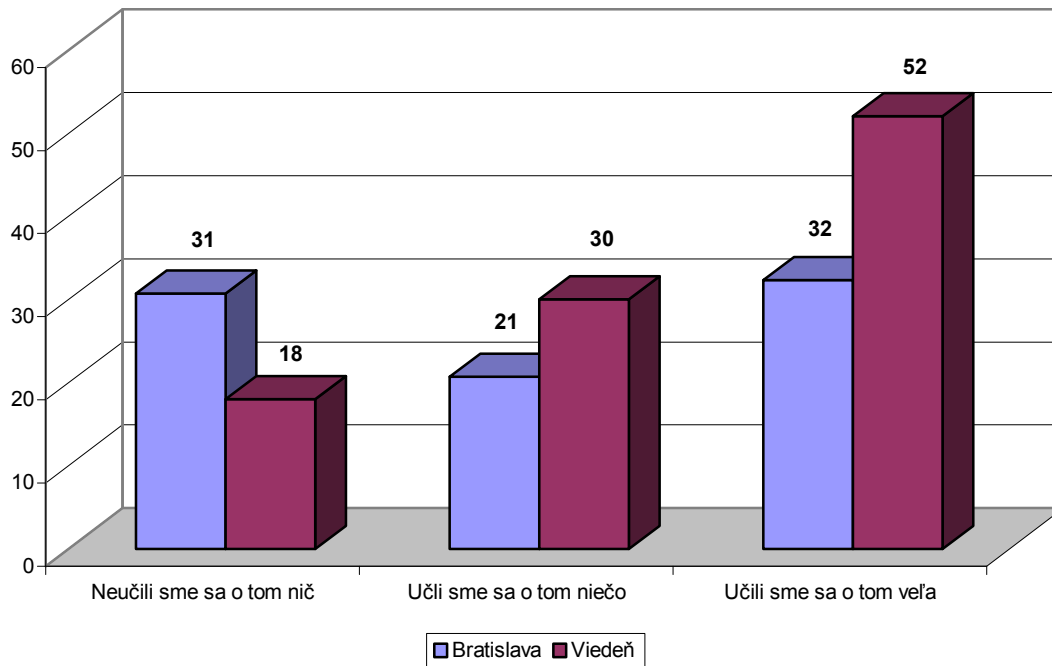
Spočíva predovšetkým v tom, že etnické menšiny o ktorých sa vedie rozprava u nás (najmä Rómovia) a v Rakúsku (najmä Turci) sú svojou povahou a pripravenosťou akceptovať aspoň občianske podmienky štátneho občianstva zásadne odlišné.

Napokon slovenská spoločnosť sa ešte iba učí akceptovať a spolunažívať s najrozmanitejšími etnickými skupinami, ktoré iba Slovenskom prechádzajú za lepším životom do Česka, Nemecka a Rakúska.

Netreba opomenúť, že Rakúsko poznáme ako krajinu, ktorá celé desaťročia zohrávala významnú úlohu v prijímaní najrozličnejších utečeneckých vln z európskych i neeurópskych krajín, Slovensko nevynímajúc.

Je tu ešte jedna dôležitá okolnosť, ktorá sa týka uvedených zistení. Je to celý komplex otázok výchovy mládeže k občianstvu a k európskym hodnotám a kultúrnym tradíciám v škole i mimo nej.

**Spomínate si na to, že by ste sa v škole učili niečo o EU alebo ES -
parlamente, zákonoch, politike v rôznych oblastiach alebo členských štátoch?**

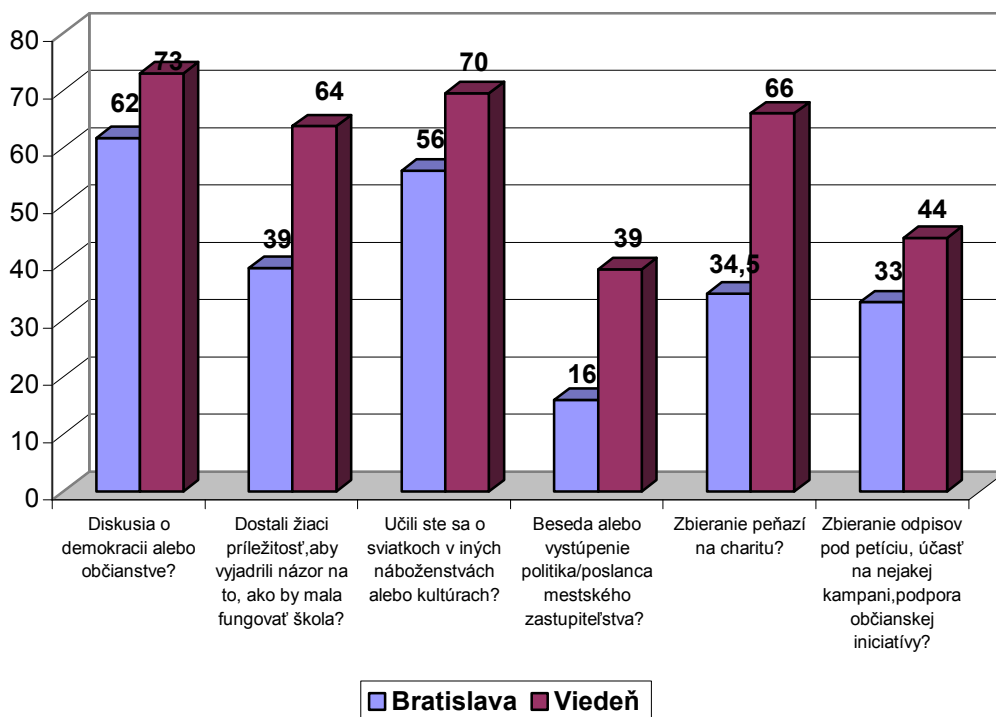

Zásadné je zistenie, že mladí Bratislavčania na základnej a strednej škole sa o Európskej únii o jej politike v nrozličnejších oblastiach učili iba veľmi málo alebo skoro nič.

Podrobnejšia analýza ukazuje, že vo všetkých položkách, ktoré sme predostreli našim respondentom sa mladí Viedenchania učili alebo zúčastňovali viac ako mladí Bratislavčania.

Čo sa týka problémov intolerancia a xenofóbie máme vo výskume zaradenú jednu položku, ktorá sa týka učenia sa o sviatkoch v iných náboženstvách alebo kultúrach. Je to položka, ktorá v Rakúsku má najvyššie zastúpenie a možno teda predpokladať, že mladí Viedenchania sa aj v škole dozvedia veľa o etnických menšinách žijúcich aj v Rakúsku, o ich sviatkoch, či náboženských zvykoch. Aj to môže vysvetľovať zistené rozdiely.

Preberali alebo diali sa tieto veci na Vašej škole?

Získané poznatky sociologického výskumu naznačujú dve zaujímavé súvislosti.

Prvou osobitosťou je, že v rakúskej škole sa dejú celkom často rozličné občianske ba dokonca politické akcie a podujatia. Vzhľadom na relatívne zrejmu tendenciu vytesniť stranícku politiku mimo školských stien u nás po roku 1989 by sme sa nemali čudovať zreteľným rozdielom na Slovensku a v Rakúsku.

Iste by sme však mohli uviesť množstvo príkladov ako sa mladí ľudia v Bratislave zúčastňujú najrozličnejších občianskych a verejných akcií a podujatí v mimoškolskom čase aj prostredníctvom členstva v športových, ekologických, mládežníckych a iných typoch združení a spolkov, aktivít voľnočasových zariadení. Vo výskume uviedlo približne 15%-20% mladých ľudí v Bratislave, že na takýchto aktivitách participujú.

Druhou osobitosťou je klasický rozpor medzi vysokou úrovňou učenia sa o demokracii alebo občianstve a príležitosťou vyjadriť sa o tom ako by mala fungovať škola, školská a triedna samospráva. Tento rozpor sa zdá byť prirodzený, nakoľko sa v škole predovšetkým vyučuje a vzdeláva. Napodiv mladí Viedenchania dostávali nezvyčajne viac príležitostí participovať na fungovaní svojej základnej a strednej školy. To značí že mali k tomu utvorené platformy, kde mohli a dokonca museli vyjadrovať svoje názory a prejavovať postoje, kde sa učili nie iba o demokracii, ale získavali skúsenosť s fungovaním demokracie.

Projekt výchovy k európskemu občianstvu

Integrácia do Európskej únie predstavuje výzvu aj pre našu nesformovanú štátnu mládežnícku politiku a je súčasne inšpiráciou pre tú oblasť, ktorá sa definuje ako príprava mladých ľudí na európske občianstvo. Nie náhodou dostávame práve teraz do rúk príručku pre mladých ľudí, ako sa učiť občianstvu s európskou dimenziou.

Podpora nových foriem *European governance* je jedným zo štyroch strategických priorít Európskej komisie. *Governance* sa vymedzuje ako pravidlá, mechanizmy a praktiky, ktoré ovplyvňujú proces rozhodovania a umožňujú, aby sa do neho maximálne zapájali občania Európy. Modernizácia fungovania

európskej verejnosti spočíva na piatich základných princípoch: otvorenosť, participácia, zodpovednosť, efektívnosť a koherencia. (Schéma č. 1)

Schéma č. 1: Princípy občianskej modernizácie v Európe

<p>Otvorenosť: zabezpečuje informácie a aktívnu komunikáciu s mladými ľuďmi v ich jazyku tak, aby chápali činnosť Európy a politiku, ktorá sa ich týka.</p> <p>Participácia: zaisťuje, že sa s mladými ľuďmi konzultuje a zabezpečuje, aby participovali na rozhodnutiach, ktoré sa ich individuálne týkajú a celkovo aj života ich spoločenstva.</p> <p>Zodpovednosť: rozvoj novej a novoštruktúrovanej formy spolupráce medzi členskými štátmi a európskymi inštitúciami je aj v záujme toho, aby sa našli spôsoby vyvolať primeranú úroveň zodpovednosti a rešpektovania aspirácií mladých ľudí.</p> <p>Efektívnosť: zabezpečuje, aby to, čo mladí ľudia ponúkajú, mohlo byť odpoveďou na výzvy spoločnosti, aby mladí ľudia prispeli k úspechu rôznych sektorových politík, ktoré sa ich týkajú a prispeli k budovaniu Európy budúcnosti.</p> <p>Koherencia: rozvíjať informovanosť o existencii rozličných koncepcií politík, ktoré sa týkajú mladých ľudí a umožňovať na rozličných úrovniach, kde je to užitočné, ich intervenciu.</p>
--

Prameň: Nový impulz pre európsku mládež.

Rozhodnutie pripraviť a publikovať Bielu knihu o mládežníckej politike a najmä rozhodnutie začať najrozmanitejšie konzultácie s mládežou sú výsledkom tohto nového "riadiaceho" prístupu. Očakáva sa, že aj Biela kniha Európskej komisie: *Nový impulz pre európsku mládež (Biela kniha 2002)* bude podnetom pre založenie nových vzťahov a sietí medzi mladými ľuďmi, občianskou spoločnosťou a miestnymi aktérmi.

Zmeny, ktoré sa uskutočňujú po roku 1989 v Európe, sú vlastne súčasťou komplexného modernizačného procesu, ktorý zahŕňa v sebe aj procesy občianskej modernizácie. V prezentovanej štruktúre dimenzií občianstva (Schéma č. 2) sú súčasne definované výchovné ciele, ktoré sleduje európsky program výchovy k demokratickému občianstvu.

Schéma č. 2: Dimenzie občianstva

DIMENZIE OBČIANSTVA	
Hodnoty	Hodnoty
Politická / právna dimenzia	Sociálna dimenzia
Politické občianstvo sa vzťahuje na politické práva a povinnosti v nadväznosti na politický systém	Sociálne občianstvo sa týka vzťahov medzi jednotlivcami v spoločnosti, spája sa s požiadavkami lojality a solidarity
Kultúrna dimenzia	Ekonomická dimenzia
Kultúrne občianstvo sa vzťahuje na vedomie spoločného kultúrneho dedičstva	Ekonomické občianstvo sa týka vzťahu individua k trhu práce a k spotrebnému trhu a implikuje právo na prácu a minimálnu mzdu.

CIELE VÝCHOVY	
Politické	Sociálne
I. znalosť politického systému	I. znalosť sociálnych vzťahov v spoločnosti
II. demokratické postoje	II. sociálne schopnosti
III. participačné skúsenosti	
Kultúrne	Ekonomické
IV. znalosť kultúrneho dedičstva a histórie	III. profesno-odborný výcvik
V. základné schopnosti (jazyková kompetentnosť, písanie a čítanie)	IV. ekonomické schopnosti (vzťahujúce sa na výkon práce a iné ekonomické aktivity)

Prameň: Education for Democratic Citizenship: dimensions of citizenship, core competences, variables and international activities. Document prepared by Ruud Veldhuis, Instituut voor Publiek en Politiek, Amsterdam Seminar on Basic Concepts and Core Competences. Strasbourg, 11-12 December, 1997, Palais de l'Europe, Meeting Room n°5

Je to v plnom súlade s tými očakávaniami, ktoré sa vkladali aj na Slovensku do obnovovanej občianskej výchovy. V jednom z prvých učebných textov občianskej výchovy pre študentov stredných škôl po "nežnej" revolúcii sa uvádza, že zvládnuť ochranu a rozvíjanie demokracie môže úspešne generácia, ktorá získa dôkladné vedomosti a jej jednotliví príslušníci sa budú prejavovať ako mravne

vyspelí občania. To konkrétne značí rozvíjať občianske iniciatívy a hnutia, jednoducho vytvárať "verejnosť" a usilovať sa, aby mienka občanov mala reálny vplyv na spoločenský život.

O pár rokov neskôr, poučení z fungovania demokratického pluralitného parlamentného systému a trhovej ekonomiky na Slovensku experti apelujú na to, aby sme neplesali, ale ani neupadali do pesimizmu či pasivity. Mali by sme sa všetci sústrediť na zveľaďovanie a rozvoj osobnostných občianskych potenciálov.

To konkrétne značí, aby sme sa mali k činu, ale aby sa naša občianska odvaha, aktivita a činorodosť nespájala s necnosťou nerešpektovať existujúce právne normy.

To si vyžaduje, aby občania dosahovali istú úroveň demokracie, prejavujúcej sa rešpektovaním práv menšín (nielen etnických či národnostných skupín, ale aj politickej opozície), rešpektovaním práva občana na neodňateľnosť štátneho občianstva za politické názory a postoje, uznávaním a uplatňovaním občianskych práv na slobodu zhromažďovania, združovania a prejavovania názoru prostredníctvom petície.

Učiť sa byť dobrým občanom znamená vedieť rozpoznať, či štát začína fungovať pod úrovňou našich občianskych možností a súčasne chcieť, *ale aj vedieť ako prejsť svoj názor a postoj v legálnych verejných formách (parlamentné voľby, petície, občianske zhromaždenia a hnutia)* a dosiahnuť zmenu jeho pôsobenia. To všetko spoločne vstupuje do obsahu pojmu kľúčové občianske kompetencie.

Stať sa "dobrým občanom" sa zvyčajne v podmienkach tradičných pluralitných demokracií spája s tranzíciou mladých dospievajúcich do veku dospelosti. Pritom sa nemôžu stať "občanmi" *automaticky* tým, že dosiahnu vek plného štátneho občianstva (18 rokov). Predpokladá sa, že mladý človek v tomto veku získa isté *kľúčové občianske kompetencie*, znalosti o svojich občianskych právach a povinnostiach, osvojí si aj základné schopnosti na ich využívanie a plnenie. (Schéma č. 3)

Z iniciatívy Rady Európy a Európskej komisie, ich mládežníckych sekcií sa myšlienka výchovy k občianstvu v národných štátoch pretavuje do *projektu výchovy k európskemu (demokratickému) občianstvu*. Je to odpoveď na proces zjednocovania, rozširovania a integrácie európskych národných štátov *do nového spoločenstva s novou - európskou identitou*, ktoré vzbudzuje nádej uchovať a rozvíjať európsku kultúru v procesoch globalizácie. (Du Bois Reymond, M., 2002; Eberhard, L., 2002; Chisholm, L. – Kovacheva, S., 2002; Williamson, H., 2002)

Proces tranzície dospievajúceho do dospelosti sa musí zavrieť nielen získaním praktických zážitkov a skúseností z pracovného procesu, v ktorom sa preveruje efektívnosť získaných základných kvalifikácií (jazyky, zručnosť využívať informačné technológie, podnikateľský duch a sociálno-komunikačné schopnosti) vo formálnom i neformálnom vzdelávacom procese, ale aj získaním znalostí o demokratickom občianstve, schopností a skúseností uplatňovať svoje občianske práva a povinnosti, t.j. tým, čo môžeme vymedziť ako *občiansku gramotnosť*.

Podstatou je, že sa nielen rekonštruuje výchova k občianstvu v škole, ale do výchovno-vzdelávacieho procesu sa integruje aj oblasť občianskej participácie detí a mládeže v mimoškolskom čase.

Schéma č. 3: Kľúčové občianske kompetencie

KĽÚČOVÉ KOMPETENCIE	
Aspekty výchovy k demokratickému občianstvu	
* <i>Vedomosti, pochopenie:</i>	
I.	Pojem demokracie
II.	Pojem demokratického občianstva
III.	Fungovanie demokracie (aj občianskej spoločnosti)
IV.	Vplyv spoločnosti na jednotlivca
V.	Politické rozhodnutia a legislatíva
VI.	Občianske práva a povinnosti
VII.	Úloha politických strán a záujmových skupín
VIII.	Možnosť participácie na rozhodovacích procesoch
IX.	Ako ovplyvniť tvorbu politiky
X.	Súčasnú politické problémy

* Postoje / názory:	
XI.	Záujem o sociálne a politické záležitosti
XII.	Národná identita
XIII.	Úcta k demokracii
XIV.	Smerovanie k demokratickému občianstvu
XV.	Politická dôveryhodnosť
XVI.	Politická efektívnosť
XVII.	Sebadisciplína
XVIII.	Lojalita
XIX.	Tolerancia a poznanie vlastných predsudkov
XX.	Rešpektovanie ostatných jednotlivcov
XXI.	Hodnoty európskej civilizácie
XXII.	Hodnoty, na ktorých je postavená Európa (demokracia, sociálna spravodlivosť, ľudské práva)
* Intelektuálne schopnosti:	
XXIII.	Zhromažďovanie a absorbovanie politických informácií prostredníctvom rôznych médií
XXIV.	Kritický prístup k informáciám, politike, názorom
XXV.	Komunikačné schopnosti (byť schopný zdôvodniť, obhájiť a vyjadriť vlastné názory)
XXVI.	Opísať procesy, inštitúcie, funkcie, charakterizovať ciele atď.
XXVII.	Používať nenásilné riešenie konfliktov
XXVIII.	Prevzatie zodpovednosti
XXIX.	Schopnosť rozhodovať
XXX.	Zvoliť si možnosť, zaujať stanovisko
* Participačné schopnosti / zručnosti:	
XXXI.	Ovplyvňovanie politiky a rozhodnutí (petície a lobovanie)
XXXII.	Uzatvárať koalície a spolupráca s partnerskými organizáciami
XXXIII.	Účasť na politických diskusiách
XXXIV.	Účasť na spoločenských a politických procesoch (členstvo v politickej strane, záujmové organizácie, aktívna účasť vo voľbách, demonštrovanie atď.)

Prameň: Education for Democratic Citizenship: dimensions of citizenship, core competences, variables and international activities. Document prepared by Ruud Veldhuis, Instituut voor Publiek en Politiek, Amsterdam Seminar on Basic Concepts and Core Competences. Strasbourg, 11-12 December, 1997, Palais de l'Europe, Meeting Room n°5

V modernej koncepcii výchovy k občianstvu sa rovnocenne akcentujú obidve oblasti:

Výchova k občianstvu v škole: vo vybratých učebných predmetoch, v špecializovaných predmetoch občianskej výchovy, v školských samosprávnych radách.

Občianska participácia mládeže v mimoškolskom čase: združenia dospelých občanov s účasťou detí a mládeže, občianske združenia detí a mládeže, neformálne občianske hnutia a iniciatívy, obecné-mestské parlamenty detí alebo mládeže.

Moderná koncepcia výchovy mládeže k občianstvu umožňuje a vyžaduje spájať oveľa viac ako doteraz vymoženosti formálneho vzdelávania v škole a neformálneho vzdelávania v štruktúrach práce s mládežou v občianskej spoločnosti..

S neformálnym vzdelávaním sa spája veľa otvorených otázok (curricula, didaktické modely, certifikácia). Európska multikultúrna spoločnosť v kontexte globalizačnej súťaže očakáva, že najmä medzi mladými ľuďmi bude čo najviac aktívne učiacich sa, ktorí budú schopní tvoriť svoje vlastné biografie a participovať na miestnom, štátnom a európskom živote.

Parlamentné zhromaždenie Rady Európy v roku 1999 prijalo výzvu, aby neformálne vzdelávanie ako plánovaný program osobnostnej a sociálnej výchovy mladých ľudí napomáhalo utvárať u nich rozličné schopnosti a kompetencie, ktoré sú suplementárne k obsahu formálneho vzdelávania. Tento druh vzdelávania má byť dobrovoľným, majú ho viesť kvalifikovaní vedúci v dobrovoľníckom a verejnom sektore, pričom má byť neformálne vzdelávanie systematicky monitorované, hodnotené a certifikované.

Všeobecne sa prepájaním formálneho a neformálneho vzdelávania sleduje zlepšenie zamestnatelnosti v kontexte požiadaviek celoživotného vzdelávania. V prípade výchovy mládeže k občianstvu sa prepájaním formálneho a neformálneho vzdelávania sleduje aktívna účasť na verejnom živote európskeho spoločenstva. Do neformálneho vzdelávania sa zapája sieť vládnych i nevládnych organizácií uspokojujúcich záujmy a potreby mladých ľudí. Na úrovni Rady Európy je to predovšetkým Európske centrum mládeže a Európsky fond mládeže s masívnou finančnou podporou mládežníckych organizácií. Na úrovni Európskej únie je to program Mládež a čiastočne aj Leonardo, ktoré zahŕňujú každoročne viac ako 100 tisíc mladých ľudí.

White Paper Európskej komisie o situácii mládeže v Európe konštatuje (Biela kniha, 2002, s. 14), že na vzťahy medzi generáciami vplývajú nielen demografické (starnutie populácií), ale aj sociálne zmeny. Sprievodným javom týchto zmien je klesajúca ochota mladých ľudí venovať sa verejným otázkam na národnej a európskej úrovni. To predstavuje výzvu na hľadanie ciest ako zastaviť vznikajúcu hrozbu "občianskeho deficitu mládeže".

Prehlbovanie interdisciplinárnej spolupráce pedagogiky a sociológie (Baláž, O., 1991; Ondrejko, P., 2000), ale aj pedagogiky a politológie, ktorá sa ešte nemohla rozvinúť, je podmienkou kompetentného rozpracovania moderných metód výchovy mládeže k občianstvu⁵.

Pochopiteľne, výsledky tejto spolupráce sa musia prejavovať v koordinácii výchovy a vzdelávania v škole a občianskej participácie mládeže vo verejnom živote, vo výchove a vzdelávaní učiteľov spoločenskovedných predmetov a občianskej výchovy, ako aj odborníkov pôsobiacich v systéme práce s mládežou v jej voľnom čase.

Výchova k občianstvu s *európskou dimenziou* je zložitý proces, ktorý sa môže v podmienkach školskej i mimoškolskej výchovy obsahovo inovovať iba vo väzbe na reálne procesy zrodu *európskeho občianstva*. Ako sa to konštatuje v Bielej knihe európsky projekt je sám osebe mladý, neustále sa formujúci...potrebuje ambície, nadšenie a angažovanosť zo strany mladých ľudí voči hodnotám, na ktorých je založený. "Nadišiel čas, aby sme všetci vnímali mládež ako pozitívnu silu pri budovaní Európy. Očakávame, že vytvoria nové formy spoločenských vzťahov, nájdu rôzne spôsoby vyjadrenia solidarity alebo vyrovnania sa s ľahostajnosťou, pričom v tejto aktivite nájdu aj určité obohatenie." (Biela kniha, 2002, s. 7)

Ladislav Macháček (1942) získal vysokoškolské vzdelanie na FF UK v Bratislave v odbore filozofia - história. Vedeckú hodnosť kandidáta sociologických vied získal v roku 1968 na Sociologickom ústave SAV. Predseda pedagogickej spoločnosti pri SAV (2002-2004). Podpredseda Rady slovenských vedeckých spoločností pri SAV. Hlavný redaktor vedeckého časopisu Sociologického ústavu SAV Sociológia. Docent sociálnej pedagogiky (1997). Ako vysokoškolský učiteľ pôsobí na Katedre politológie a Katedre pedagogiky FF UCM v Trnave. Pôsobí vo funkcii prorektora pre vedu a výskum UCM v Trnave, je podpredsedom Vedeckej rady UCM a člen Vedeckej rady Filozofickej fakulty UCM v Trnave. Vedeckú úlohu VEGA Renesancia občana, občianstva a občianskej spoločnosti na Slovensku, projekt vedy a výskumu Európskej únie s názvom Mládež a európska identita a projekt EU Politická participácia mládeže v Európe.

Najvýznamnejšie práce: Občianska participácia a mládež. IRIS, Bratislava 1996, 100 s. Práca s mládežou v systéme prípravy slovenských občanov na európske občianstvo. Bratislava, SSS, 1998, 172 s. Sociologické aspekty občianskej participácie a združovania mládeže. Bratislava, SSS SAV, 2000, 60 s. Kapitoly zo sociológie mládeže. UCM, Trnava 2002, 236 s.

LITERATÚRA

- Antológia sociologických a politologických textov k problematike občianskej spoločnosti. Zost. L. Macháček. Katedra politológie FF UCM v Trnave, Trnava 2001.
- 1998 Slovak Parliamentary Elections. Final Report. Focus for International Republican Institute. Focus, Bratislava 1998, 65 p.
- BALÁŽ, O., 1991: Sociálna pedagogika-problémy, perspektívy. Pedagogická revue 43, č. 8.
- BAUBÖCK, R., 1996: Social and Cultural Integration in Civil Society. In: The Challenge of Diversity. Integration and Pluralism in Societies of Immigration. Ed by Bauböck, R. – Heller, A. – Zolberg, A. R., Aldershot, Avebury, 278 pp.
- CRESSON, E., 1998: Education and active citizenship in the European Union. EC, Luxembourg, 33 pp.
- ČAMBÁLIKOVÁ, M., 1998: Slovak Social Partners in the transformation and Integration Processes, Sociológia - Slovak Sociological Review, No. 6, pp. 623-631.
- DEMEŠ, P., 2001: Spoločnosť v pohybe. OS, č. 1, s. 27-28.
- DU BOIS REYMOND, M., 2002: A Study on the links between formal and non-formal education. Strasbourg, Council of Europe-EYC, 21 s.
- EBERHARD, L., 2002: the Council of Europe and Youth. Strasbourg, Council of Europe-EYC, 34 s.

⁵ PROJECT: EDUCATION FOR DEMOCRATIC CITIZENSHIP COUNCIL FOR CULTURAL COOPERATION ,1997-2000. Ms Michaela Cecchini, Head of Division, Division for Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education, DG IV, Education, Culture, Youth and Sport, Environment, Council of Europe, F-67075 Strasbourg Cedex, France.

- ESTERGÁJOŠ, M., 1998: Projekt Moja budúcnosť. Parlamentné voľby 98. Občianska kampaň OK 98. RMS, 25 s.
- CHISHOLM, L. - KOVACHEVA, S., 2002: Exploring the European youth mosaic. The social situation of young people in Europe. Strasbourg, Council of Europe, 63 s.
- MACHÁČEK, L., 1996: Občianska participácia a mládež. SÚ SAV, Bratislava, 98 s.
- MACHÁČEK, L., 2000: Youth and Creation of Civil Society in Slovakia. Sociologia - Slovak Sociological Review, No. 3, ss. 241-256.
- MACHÁČEK, L., 2002: Občiansky potenciál a formovanie mládežníckej politiky. Sociológia 34, č.1, ss. 59-64.
- MACHÁČEK, L., 1993: Združovací potenciál občanov SR. Sociológia 25, č. 3, s. 217_226.
- MACHÁČEK, L., 1996: Asociatívnosť a občianska participácia. In: Sociológia 28, No. 2, s. 60.
- MARSHALL, T. H., 1950: Citizenship and Social Class and other Essays. Cambridge, Cambridge University Press.
- Nový impulz pre európsku mládež. Biela kniha Európskej komisie. EK IUVENTA, Bratislava 2002, 98 s.
- ONDREJKOVIČ, P., 2000: Sociálna pedagogika a sociálna práca. In: Súčasný stav sociálnej pedagogiky na Slovensku. Bratislava, UK 2002, 75 s.
- ROŠKO, R., 1993: Pripravenosť občanov Slovenska na demokraciu. Sociológia 25, č. 3, s. 193-202.
- ROŠKO, R., 1995: Smer moderné občianstvo. Vydavateľstvo IRIS, Bratislava. s. 100.
- ROŠKO, R., 1997: Občianstvo v sociálnosystémovom zlome Slovenska. In: Občan a transformácia. Sociologický ústav SAV, Bratislava.
- SALAMON, L. M., 1997: The Civil Society. In: Society, No. 1, p. 65.
- STENA, J., et. all., 1990: The Project of the Research Task "Civil Society forming in Slovakia in the Nineties". Bratislava, The Institute of Sociology, Slovak Academy of Sciences.
- STENA, J., 1991: Utváranie občianskej spoločnosti ako rozvojový problém. In: Socio-lógia 23, č. 1-2, ss. 7-21.
- STENA, J., 1992: Anatómia protestu a jeho empirické typy. In: Sociológia 24, č. 4, ss. 249-266.
- STENA, J., 1993: Občan v postkomunizme: vecné a výskumné problémy. In: Sociológia 25, č. 3, ss. 177-192.
- TURNER, B. S., 1990: Outline of a Theory of Citizenship. Sociology 24, No. 2, pp. 189-217.
- WALLACE, C., 1993: Koncepcia občianstva v súčasnej svetovej sociológii. Sociológia 25, č. 3, ss. 163-176.
- WALLACE, C. - HAERPHER, CH., 2001: Migration Potential in Slovakia. Sociológia 33, č. 6, ss. 549-567.
- WILLIAMSON, H., 2002: Supporting young people in Europe: principles, policy, practice 1997-2001. Strasbourg, Council of Europe – EYC, 76 s.
- Youth, Citizenship and Empowerment. Ed. by H. Helve and C. Wallace. Ashgate, Aldershot 2001, 327 s.